

Mihail STĂNESCU-SAS

SECULARISMUL DEMOCRATIC
O teorie juridică

Tomul 16

Cuprins

Abrevieri.....	7
Secularism și democrație	9
PARTEA I. LIBERTATEA ȘI CONȘTIINȚA.....	19
Capitolul I. Fundamentele naturale.....	21
<i>Secțiunea I. Libertatea.....</i>	<i>21</i>
1. Natura libertății și sursa limitelor sale	21
1.1. Reperetele conceptului de libertate	22
1.1.1. Libertatea ca instrument retoric	23
1.1.2. Sensurile istorice	23
1.1.3. Limite intrinseci sau extrinseci?.....	24
1.1.4. Sursa libertății.....	26
1.1.5. Scopul libertății	27
1.2. Limitele libertății și limitele exercițiului acesteia.....	29
1.2.1. Libertatea constitutivă și libertatea garantată juridic.....	29
1.2.2. Limite organice și limite sociale	32
1.2.3. Limite naturale și limite juridice	34
2. Definiția și dimensiunile libertății.....	38
2.1. Dimensiuni ale libertății	38
2.1.1. Libertatea interioară și cea exterioară.....	38
2.1.2. Libertatea negativă și cea pozitivă	39
2.2. Deturnarea libertății ca supunere	40
2.2.1. Libertatea raportată la normele religioase	40
2.2.2. Libertatea raportată la ordinea socială și politică	41
2.2.3. Libertatea ca exercițiu al rațiunii.....	43
2.2.4. Libertatea ca produs al virtuții sociale	45
2.2.5. Libertatea ca rod al gândirii autentice	45
2.3. Libertatea ca putere independentă	46
2.3.1. Definirea libertății	46
2.3.2. Libertatea, dorința și voința	48
2.4. Libertatea și libertățile	51
2.4.1. Problema terminologică	51
2.4.2. Concurența libertăților	52
3. Efectele conviețuirii sociale asupra libertății	54
3.1. Aportul de libertate	54
3.2. Limitarea libertății.....	56
3.2.1. Conformarea voluntară, disidența și părăsirea grupului	56
3.2.2. Raportul dintre individ și stat.....	57
3.3. Scopul dreptului.....	60
3.3.1. Un standard de dreptate și siguranță în exercițiul libertății	60
3.3.2. Prevalența justului asupra binelui.....	62

<i>Secțiunea a II-a. Conștiința, precursorii și derivatele sale</i>	65
4. Opinia, convingerea și gândirea	65
4.1. Opinia și convingerea	65
4.1.1. Opinia	65
A. Conceptul de „opinie”	65
B. Procesul de formare a opiniei	66
4.1.2. Convingerea	70
4.1.3. Credința	72
4.2. Domeniul și natura gândirii	74
4.2.1. Sensul juridic al conceptului de gândire	74
4.2.2. Natura rațional-afectivă a gândirii	75
4.3. Componentele procesului de gândire	77
4.3.1. Rațiunea	78
4.3.2. Afectivitatea	79
5. Conștiința și identitatea	82
5.1. Conștiința și identitatea	82
5.1.1. Noțiunea de „conștiință”	82
A. Sensul psihologic și sensul moral al „conștiinței”	82
B. Conștiința în științele juridice	84
5.1.2. Natura multidimensională a conștiinței	87
A. Planurile multiple ale conștiinței	88
B. Dualitatea om-cetățean	92
5.1.3. Sufletul – o reprezentare culturală a gândirii și a conștiinței	94
5.2. Identitatea	96
5.2.1. Identitatea și formele acesteia	97
A. Conceptul de „identitate”	97
B. Identitatea individuală și cea comunitară	99
C. Identitatea interioară și cea exterioară	101
5.2.2. Componentele identității individuale	103
A. Identitatea directă	103
B. Identitatea prin apartenență	105
Capitolul II. Convingerile religioase și cele filosofice	110
<i>Secțiunea I. Fenomenul religios</i>	110
6. Conceptul de religie	110
6.1. Premisele definirii religiei	110
6.1.1. Premise factuale	110
A. O predispoziție constitutivă a ființei umane?	111
B. Religia naturală	112
6.1.2. Teorii privind formarea religiei	114
A. Teoria animistă	114
B. Teoria comunității divine	115
6.1.3. Abordări reduționiste ale religiei	118
A. Religia ca domeniu al sacralității	118
B. Religia ca manifestare a unor ritualuri	119
C. Definirea religiei prin raportare la comunitate	122
D. Intensitatea credinței	125

E. Delimitarea arbitrară a planului spiritual de cel temporal.....	126
6.2. Elementele constitutive ale religiei.....	127
6.2.1. Adevărul revelat.....	127
A. Despre mit în general.....	128
B. Mitul religios.....	131
C. Dogmatica.....	134
D. Credința religioasă.....	135
6.2.2. Ritualurile.....	136
6.2.3. Codul etic.....	137
A. Sistemul normativ religios.....	137
B. Practicile magice nereligioase.....	139
7. Funcțiile și definiția religiei.....	140
7.1. Funcțiile religiei.....	140
7.1.1. Funcția de siguranță.....	141
A. Ordonarea universului.....	142
B. Consolarea și controlul fricii.....	142
C. Pacea internă a comunității.....	143
7.1.2. Funcția politică și de coeziune socială.....	144
A. Coagularea grupului social.....	144
B. Integrarea indivizilor într-un raport de putere.....	145
C. Limitele funcției politice și de coeziune socială.....	146
7.1.3. Funcția morală.....	146
A. Implementarea unor valori și reguli morale.....	146
B. Gestionarea dilemelor morale.....	147
C. Depășirea moralității sociale minimale.....	148
D. Rezistența față de opresiune.....	149
E. Limitele moralei religioase.....	149
7.1.4. Funcția epistemologică.....	150
A. Nevoia de cunoaștere.....	150
B. Nevoia de sens.....	152
C. Dezvoltarea culturii și a științei.....	153
7.1.5. Funcția de augmentare a experienței.....	154
A. Experiența religioasă.....	154
B. Misticismul.....	155
C. Arta.....	156
7.2. Definiția religiei.....	157
7.2.1. Chestiuni de ordin metodologic.....	157
A. Definirea religiei în termeni seculari.....	157
B. Respingerea unei definiții exclusiv descriptive a religiei.....	158
7.2.2. Definiția religiei.....	158
A. Respingerea distincției dintre sacru și profan în definirea religiei.....	158
B. Definiția propusă.....	159
<i>Secțiunea a II-a. Doctrinile fundamentale și alte forme ale culturii.....</i>	<i>161</i>
8. Transcendența nereligioasă.....	162
8.1. Știința și filosofia.....	162
8.1.1. Cunoașterea științifică.....	162

A. Cunoașterea și subiectivitatea realităților	162
B. Limitele cunoașterii științifice	163
C. Cunoașterea științifică și transcendența	165
8.1.2. Mitologia seculară	170
A. Sinteza teoretică a domeniului doctrinelor filosofice neconfesionale	170
B. Contestarea religiei în cadrul filosofiei	172
8.2. Dimensiunea ideologică a mitologiei seculare.....	174
8.2.1. Coordonatele generale ale mitologiei politice	175
8.2.2. Naționalismul	177
A. Definirea naționalismului	177
B. Naționalismul romantic (modelul așa-zis german)	181
C. Naționalismul politic sau civic (modelul așa-zis american sau francez)	183
D. Definirea constituțională a națiunii române	185
8.2.3. Mitologia juridică	186
A. Despre miturile juridice în general	186
B. Drepturile omului.....	188
8.2.4. Mitologia economică.....	191
8.2.5. Așa-zisele „religii seculare”	193
A. Teoria „religiilor seculare”	193
B. Corectitudinea politică	196
C. Așa-zisele „religii politice”	197
D. Alte „religii seculare”	198
9. Convingerile filosofice neconfesionale	199
9.1. Morala seculară.....	199
9.1.1. Moralitatea individului în interacțiunea socială.....	200
9.1.2. Exemple de doctrine filosofice neconfesionale.....	203
A. Deismul și designul inteligent	203
B. Ateismul	203
C. Umanismul secular și progresismul	204
D. Pacifismul.....	207
9.2. Transcendența filosofică neconfesională	207
9.2.1. Similaritatea structurală și funcțională a transcendenței religioase și a celei neconfesionale.....	207
9.2.2. Egalitatea de tratament a religiilor și a doctrinelor filosofice neconfesionale	208
9.3. Doctrinile filosofice neconfesionale și doctrinele fundamentale	210
9.3.1. Definirea doctrinelor filosofice neconfesionale	210
9.3.2. Definirea doctrinelor fundamentale	211
PARTEA A II-A. DEFINIREA DEMOCRATICĂ A STATULUI SECULAR	213
Capitolul III. Separația statului de societatea civilă.....	215
<i>Secțiunea I. Antropologia secularismului .....</i>	<i>215</i>
10. Desprinderea statului secular din teocrația originară	215
10.1. Rolul religiei în teocrație	216

10.1.1. Noțiunea de teocrație	216
10.1.2. Teocrații istorice.....	217
10.2. Procesul de secularizare a statului.....	220
10.2.1. Mecanismul secularizării statului.....	220
A. Scindarea sacralului	220
B. Sacralitatea puterii.....	223
C. Miturile și ritualurile politice.....	224
D. Constituționalizarea sacralității laice	227
10.2.2. Raportul dintre statul secular și societate	229
A. Desprinderea și consolidarea statului secular	229
B. Crearea societății civile	231
10.2.3 Reducerea importanței religiei și procesul de secularizare a statului.....	232
A. Corelația istorică.....	233
B. Corelația conceptuală.....	235
10.2.4. Interesul religios al secularizării statului.....	237
11. Secularismul	238
11.1. Noțiunea de secularism	238
11.1.1. Sensul ideologic, sensul juridic și sensul axiologic	238
11.1.2. Definierea secularismului	242
11.1.3. Nivelurile separației	243
11.1.4. Orice stat democratic este secular.....	246
11.1.5. Justificarea perspectivei antropologice	248
11.2. Formele secularismului	250
11.2.1. Secularismul incipient	250
A. Aspecte definitorii	250
B. Statul confesional (religios sau clerical) modern	252
C. Reminiscente ale secularismului incipient	254
D. Dualismul juridico-religios.....	257
11.2.2. Secularismul democratic	261
A. Aspecte definitorii	261
B. Zona punctului de echilibru ideologic	263
C. Colaborarea statului cu societatea civilă.....	267
D. Postsecularismul	269
11.2.3. Secularismul excesiv	271
11.3. Adaptări naționale ale secularismului democratic.....	273
11.3.1. Secularismul american.....	274
11.3.2. Laicitatea franceză	276
A. Coordonatele generale	276
B. Statul nu recunoaște și nu finanțează niciun cult	278
C. Excesele laicității franceze	280
D. Multitudinea de derogări locale de la principiul laicității	284
E. Scurte observații asupra laicității franceze.....	284
11.3.3. Laicitatea turcă.....	285
A. Kemalismul	285
B. Postkemaismul	287
11.3.4. Secularismul indian.....	288

A. Secularismul fondator	288
B. Naționalismul hindus	290
<i>Secțiunea a II-a. Doctrina publică democratică</i>	292
12. Fundamentele teoretice ale separației	292
12.1. Surse istorice	292
12.1.1. Originile greco-romane și creștine	292
12.1.2. Dreptul natural.....	294
12.2. Teorii contractualiste privind organizarea societății	297
12.2.1. Teoria clasică a contractului social.....	297
A. Mitul clasic al contractului social.....	297
B. Natura absolutistă a mitului clasic al contractului social.....	298
12.2.2. Teorii moderne ale contractului social.....	300
A. Versiunea democratică a contractului social.....	300
B. Liberalismul politic	302
C. Așa-zisul contract tacit de imigrație	304
D. Natura consensuală a dreptului internațional.....	305
12.3. Ideologiile, doctrina publică și doctrinele fundamentale	305
12.3.1. Ideologiile	306
12.3.2. Doctrinele complete și doctrina publică democratică	308
12.3.3. Ideologiile religioase ca „teologii politice”	310
13. Doctrina publică democratică și libertatea conștiinței.....	312
13.1. Interesul recunoașterii unei doctrine publice evolutive	312
13.1.1. Fundamentul ideologic al dreptului	312
13.1.2. Caracterul evolutiv al doctrinei publice	314
13.1.3. Raportarea statului la doctrinele fundamentale	317
13.1.4. Orientarea jurisprudenței constituționale.....	319
13.1.5. Motivarea atașamentului față de valorile democratice	323
13.2. Laicizarea sferei publice a relațiilor sociale	324
13.2.1. Principiul subsidiarității doctrinei publice democratice	324
A. Subsidiaritatea ideologică.....	325
B. Reflectarea juridică a subsidiarității ideologice.....	328
13.2.2. Sfera publică, sfera privată și zona lor de convergență	330
A. Cele două sfere ale relațiilor sociale	330
B. Sfera publică și spațiul public	333
C. Zona de convergență a celor două sfere	335
D. Caracterul preponderent rațional al dezbaterii publice	338
Capitolul IV. Axiologia secularismului democratic	341
<i>Secțiunea I. Valori constitutive ale secularismului democratic</i>	341
14. Întemeierea doctrinei publice democratice pe rațiune, știință și valori... 341	
14.1. Problematika valorilor în context juridic.....	341
14.1.1. Sursele axiologice ale dreptului	341
A. Relația dintre valori și drept	341
B. Democrația este procedurală, dar și substanțială, în limitele principiului subsidiarității.....	344
C. Juridicizarea valorilor.....	347
D. Transcendența și dogmatismul valorilor	348

14.1.2. Statutul valorilor într-o societate democratică.....	350
A. Relativismul valorilor profesate la nivelul societății	350
B. Raportarea valorilor democratice la rațiune și știință.....	353
14.2. Valori democratice constitutive privind libertatea și exercițiul libertății	355
14.2.1. Demnitatea umană și libera dezvoltare a personalității umane.....	356
A. Demnitatea umană.....	356
B. Libera dezvoltare a personalității umane	358
14.2.2. Dreptatea.....	359
14.3. Dimensiunea istorico-geografică a doctrinei publice democratice....	361
14.3.1. Universalismul drepturilor omului	361
A. Transcendența politico-religioasă.....	362
B. Transcendența globalistă.....	363
C. Valorile democratice între statul național și democrația cosmopolită	365
14.3.2. „Imperialismul” drepturilor omului	366
15. Pluralismul.....	369
15.1. Despre pluralism în general	369
15.1.1. Pluralismul în sens factual și cel în sens ideologic	369
15.1.2. Pluralismul și integrarea culturală a imigranților	372
15.2. Despre pluralism în contextul exercițiului libertății conștiinței	375
15.2.1. Pluralismul religios și filosofic.....	375
15.2.2. Reflectarea juridică a pluralismului religios și filosofic	376
15.2.3. Pluralismul ca trai împreună sau ca trai separat.....	378
<i>Secțiunea a II-a. Valori operaționale ale secularismului democratic .....</i>	<i>381</i>
16. Toleranța	381
16.1. Ipostazele toleranței	381
16.1.1. Dimensiunea verticală.....	381
A. Forma primordială a toleranței	381
B. Critica principiului toleranței verticale	384
16.1.2. Dimensiunea orizontală.....	387
A. Configurarea toleranței în context democratic	387
B. De la toleranță la respect reciproc	388
16.1.3. Cauzele toleranței.....	389
A. Cauzele practice	390
B. Cauzele religioase și cele etice	390
16.2. Limita toleranței și intoleranța	392
16.2.1. Limita toleranței	392
16.2.2. Ipostaze ale intoleranței	394
A. Intoleranța religioasă și cea antireligioasă.....	394
B. Fundamentalismul	396
C. Fanatismul (sau extremismul).....	397
17. Individualismul	398
17.1. Conceptul de individualism.....	399
17.1.1. Surse culturale	399
A. Sinteza istorică a conceptului	399

B. O marcă a Occidentului creștin	400
17.1.2. Individualismul și contrariile sale	403
A. Individualismul	403
B. Colectivismul	405
C. Egoismul.....	407
17.1.3. Raportarea individului la comunitate, într-o societate democratică.....	410
17.2. Comunitarismul	412
17.2.1. Conceptul de comunitarism.....	413
A. Sensul ideologic și sensul sociologic	413
B. Multiculturalismul.....	414
C. Comunitarismul și comunitățile	415
17.2.2. Controversa comunitariană.....	418
A. Orientarea anticomunitariană	418
B. Orientarea comunitariană	419
C. Critica ambelor orientări.....	421
18. Egalitatea juridică și neutralitatea religioasă și filosofică a statului.....	422
18.1. Egalitatea juridică	422
18.1.1. Principiul egalității în exercițiul drepturilor fundamentale	422
18.1.2. Formele egalității juridice	425
A. Relația dintre egalitatea formală și cea juridică.....	425
B. Dreptul la diferență.....	428
C. Măsurile afirmative	429
18.2. Neutralitatea religioasă și filosofică a statului	431
18.2.1. Neutralitatea și conceptele limitrofe	431
A. Formularea principiului neutralității.....	431
B. Relația dintre neutralitate și secularism.....	433
C. Neutralitatea și imparțialitatea.....	434
18.2.2. Funcționalitatea neutralității	435
A. Este posibilă neutralitatea?	435
B. Neutralitatea exclude indiferența	436
Secularismul democratic: o teorie juridică	440
Bibliografie	445

Mihail STĂNESCU-SAS

SECULARISMUL DEMOCRATIC

O teorie juridică

Universul Juridic
București
-2025-

CAPITOLUL I

Fundamentele naturale

Secțiunea I *Libertatea*

„Mă voi îngriji [...] să puteți trăi într-o neconținută pace”¹;
„o Constituție legală întemeiată pe principiile libertății [este] singura durabilă.”²

1. Natura libertății și sursa limitelor sale

Orice cercetare științifică a domeniului drepturilor fundamentale trebuie să pornească de la o concepție coerentă despre libertate, în relația acesteia cu dreptul. „Idea dreptului este libertatea”³, dar acțiunea lui asupra libertății este afectată de două precarități conceptuale interconținute: pe de o parte, dreptul este deseori prezentat ca fiind sursa libertății, precum un robinet erijat în izvor al apei pe care o lasă să curgă; pe de altă parte, fiind o creație colectivă, dreptul a codificat compromisul (sau contractul) social, legitimându-se din dimensiunea comunitară a libertății, spre a o opune celei individuale: inițial, consacrand raporturile de forță ca raporturi de putere, comunitatea l-a guvernat pe individ, și nu invers. Când s-a aflat, în cele din urmă, că, în absența valorizării individului (în sens arhetipal, deci nu a unui individ anume), comunitatea însăși este lipsită de legitimitate, s-a putut conchide, cu privire la om, că „[e]sența lui este numai libertatea, și demnitatea lui constă în păstrarea libertății”⁴. În consecință, statul, ca prepus al comunității politice, a început să consacre drepturi individuale opozabile acesteia, satisfăcând mereu doar o parte din nevoia de libertate, în timp ce cealaltă a rămas sacrificată scopurilor comunitare. Tensiunea dintre libertatea individului și cea a comunității (atât statale, cât și infrastatale – religioasă, filosofică, etnică, lingvistică, politică și de diverse alte naturi), precum și mai ales dintre gândirea individualistă și cea colectivă, reverberează inevitabil asupra secțiunii dreptului constituțional care privește drepturile fundamentale, chemând-o implicit să-i ofere o cheie de rezolvare.

Rezervând pentru această secțiune prima precaritate mai sus anunțată (cea de-a doua urmând a fi abordată ulterior, în cadrul prezentării individualismului ca reper

---

¹ Marcus Tullius Cicero, *In L. Catilinam orationes quatuor. Cele patru cuvântări împotriva lui L. Catilina*, III.XII.29, trad. Mihaela Paraschiv, UAIC, Iași, 2013, p. 191.

² Immanuel Kant, *Spre pacea eternă*, trad. Ion Gorun, MondoRO, București, 2015, p. 61.

³ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Principiile filozofiei dreptului sau Elemente de drept natural și de știință a dreptului*, 1, trad. Virgil Bogdan și Constantin Floru, Univers Enciclopedic Gold, București, 2015, p. 22. Potrivit aceluiași autor, „dreptul privește libertatea, ceea ce are mai divin și mai sfânt în el omul”. – *Idem*, p. 213.

⁴ Petru Creția, *Luminile și umbrele sufletului*, Humanitas, București, 2020, p. 13.

al doctrinei publice democratice – 17), găsesc că un bun început al studiului naturii și sursei libertății este observația că, „dacă libertatea este o iluzie, este una fără de care nu putem trăi ori gândi”¹. De aici rezultă că libertatea este o realitate apodictică, o însușire constitutivă a ființei umane, și că ideea de libertate este, cel puțin în principal, un atribut al individului. Discuția despre libertate este în primul rând despre om și abia în al doilea rând despre comunitățile pe care acesta le formează împreună cu unii dintre semenii săi.

Dacă omul ar fi doar un algoritm bio-chimic, iar gândirea sa nu ar fi decât o funcție de calcul, el nu ar fi înzestrat cu libertate, ci ar procesa datele realității și ar acționa în modul necesar rezultat din calcul; funcția de calcul este una de constrângere, iar nu de libertate. Însușirea unor algoritmi de a genera răspunsuri aleatorii, contraintuitive sau arbitrar eronate nu s-ar putea defini ca libertate, întrucât nu implică o alegere efectivă. Prin urmare, postulatul că libertatea există se bazează pe credința că omul este mai mult decât un algoritm, iar gândirea sa implică și altceva decât o funcție de calcul asupra datelor realității: ceva insondabil, misterios, impredictibil, ceva dincolo de algoritm, deci ceva transcendent acestuia. Menționez această dilemă existențială pentru a ilustra că, într-adevăr, problema libertății se pune, în mod esențial, în termeni individuali, iar nu sociali. Sursa libertății este omul, iar nu comunitățile cu care interacționează, cu sau fără dorința ori voința sa. Dacă nu ar fi așa, el ar fi redus la statutul ontologic de algoritm, alimentat de societate (ea însăși un algoritm) cu resurse bine măsurate de putere, spre a o servi în scopul care îi justifică acestuia existența. Într-o societate de algoritmi, „problema libertății” ar dispărea. Aceasta nu înseamnă că, într-o societate de oameni, ea nu poate fi denaturată în mod consecvent și cu tărie.

1.1. Reperetele conceptului de libertate

„Fundamentul constituției democratice este libertatea”², „valoarea supremă și necontestată a civilizației occidentale”³. Întrucât gândirea și corelarea coerentă a ideilor sunt imposibil de realizat stând în afara unei culturi și fără asumarea dintru început a unor valori, admit că demersul științific de descifrare a libertății nu exclude, ci chiar presupune înțelegerea acesteia în granițele unui culturi (occidentale) și ale unei ideologii (democratice). Inevitabil, un astfel de demers se integrează în acestea. Există toate șansele ca o astfel de discuție despre libertate să nu aibă sens într-o societate nedemocratică, unde să fie percepută ca expresie a „imperialismului cultural”.

---

¹ Isaiah Berlin, *Lemnul strâmb al omenirii. Capitoale din istoria ideilor*, trad. Andrei Costea, Humanitas, București, 2021, p. 30.

² Aristotel, *Politica*, VI.2, 1317a, trad. Alexander Baumgarten, Univers Enciclopedic Gold, București, 2015, p. 367. Principiul vizează conceptul antic de democrație, bazat pe egalitatea numerică, dar rămâne valabil și în cazul celui modern, care a integrat cele două sensuri ale egalității aristoteliene, „numeric” și „după merit” – *Idem*, V.1, 1301b, p. 289, precum și o anume ajustare a inegalității de mijloace, reținând avertismentul că sărăcirea populației „este cauza pervertirii democrației”. – *Idem*, VI.5, 1320a, p. 381. Egalitatea „după merit” a mai fost numită și „geometrică”. – Jacques Rancière, *op. cit.*, p. 56.

³ Muriel Fabre-Magnan, *op. cit.*, p. 21.

1.1.1. Libertatea ca instrument retoric

O funcție marginală, dar cu predilecție întrebuințată, a libertății, mai ales atunci când se tinde la deturnarea sensului ei, este cea de unealtă retorică. Trecând rapid de la un înțeles la altul sau de la un titular la altul, se poate argumenta atât în favoarea, cât și împotriva libertății. Se poate susține, de exemplu, prin forțarea logicii, că extinderea libertății individuale constituie o amenințare pentru libertate, văzută ca o resursă supusă în acest fel consumului¹, sau chiar că libertatea individuală, rupând legăturile dintre individ și grupurile primare de identificare, îl aservește pe acesta statului.

Totodată, utilizarea retorică a noțiunilor de libertate și lege permite oratorului să jongleze cu sensurile fiecărei noțiuni. S-a spus, cu privire la legea divină, că, „între cel puternic și cel slab, între cel bogat și cel sărac, între stăpân și servitor, libertatea este cea care oprimă și legea cea care eliberează”², evocându-se prin aceasta teza religioasă a eliberării din robia păcatului³, drept consecință a respectării legii divine. Dar, dacă se are în vedere, dintr-un impuls irezistibil pentru juriști, legea în sens de normă juridică, aceeași producție retorică ilustrează (corect chiar) rolul esențial al legii în reglarea echitabilă a exercițiului libertății, astfel încât siguranța acestuia este posibilă numai la adăpostul unor reglementări care distribuie fiecăruia nu libertatea, ci povara limitelor exercițiului acesteia.

Un demers științific exclude însă exercițiile retorice, care pot susține orice teză apelând cu pricepere la jocuri de cuvinte și de idei, înfrângând simțul critic și creând un fals sentiment al cunoașterii. Chiar dacă libertatea este utilizată și ca instrument retoric, ea rămâne conceptul politico-juridic primar pe care se întemeiază dreptul în general și drepturile fundamentale în special. Ea este izvorul conceptual al tuturor drepturilor, căci drepturile nu sunt altceva decât garanții juridice ale libertății. De aceea, este nevoie de o definiție precisă a acesteia, dincolo de producțiile retorice care bruiază înțelegerea ei corectă.

1.1.2. Sensurile istorice

Lumea antică oferă punctul de plecare în studiul libertății, pornind de la o dimensiune individuală rudimentară subjugată de o dimensiune colectivă tiranică – ecuație care continuă, în ciuda evoluțiilor conceptuale și etice, să caracterizeze și astăzi disputele despre libertate.

Antichitatea greco-romană a produs sensul primitiv al libertății, definită negativ în opoziție cu sclavia, reputată încă de atunci a nu fi o stare naturală⁴, precum și

---

¹ François Terré, *Sur la notion de libertés et droits fondamentaux*, în Rémy Cabrillac (coordonator), *Libertés et droits fondamentaux. Maîtrise des connaissances et de la culture juridique*, ed. 25, Dalloz, Paris, 2019, p. 4.

² Afirmția aparține clericului și politicianului Henri Lacordaire. – Philippe Ségur, *La dimension historique des libertés et droits fondamentaux*, în Rémy Cabrillac (coordonator), *op. cit.*, p. 18.

³ „Oricine săvârșește păcatul este rob păcatului.” – *Sfânta Evanghelie după Ioan*, 8.34, în *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994 (citată în continuare *Biblia*), p. 1217.

⁴ Aristotel, *Politica*, I.6, 1255b, precit., p. 29; *Iustiniani Institutiones. Instituțiile lui Iustinian*, I.3.2, text bilingv (latină și română), trad. Vladimir Hanga, Lumina Lex, București, 2002, p. 16.